

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: «Психологічні чинники розвитку почуття гумору в молодшому
шкільному віці»

Виконала: студентка 2 курсу групи РО1-М17з
спеціальності 013 Початкова освіта
Шинкарук Руслана Русланівна

Керівник: Савицька О.В., кандидат психологічних
наук, доцент

Рецензент: Кутішенко В.П., кандидат психологічних
наук, доцент

Кам'янець-Подільський-2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПОЧУТТЯ ГУМОРУ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ	8
1.1. Теоретичні розвідки проблеми гумору у філософських працях та сучасному науковому просторі	8
1.2. Сутність, структура, функції та типологія гумору	20
1.3. Розвитку почуття гумор в молодшому шкільному віці: стан досліджень індивідуальних та вікових особливостей та психологічних чинників	31
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ПОЧУТТЯ ГУМОРУ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	45
2.1 Методика та організація дослідження впливу психологічних та соціально-психологічних чинників розвитку почуття гумору у молодших школярів	45
2.2 Результати експериментальне дослідження психологічних чинників розвитку почуття гумору у молодших школярів	52
Висновки до розділу 2	69

**РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ
РОЗВИТКУ ПОЧУТТЯ ГУМОРУ У МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА72**

3.1. Теоретичне обґрунтування технології розвитку почуття гумору у
молодшому шкільному віці 72

3.2. Опис програми розвитку почуття гумору учнів молодшого
шкільного віку77

Висновки до розділу 3.....95

ВИСНОВКИ96

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....101

ДОДАТКИ.....108

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема емоційно-особистісного розвитку дітей молодшого шкільного віку все частіше привертає увагу педагогів і психологів. Л. С. Виготський вважав, що «емоційний розвиток дітей – один з найважливіших напрямків професійної діяльності педагога. Емоції є «центральною ланкою» психічного життя людини, і перш за все дитини». Розвиток емоційно-особистісної сфери дітей є однією з умов їх успішної соціалізації та адаптації до навчання в школі. У дітей молодшого шкільного віку формується вміння конструктивно будувати взаємини з оточуючими, навички управління негативними емоціями, усвідомленого ставлення до норм соціальної поведінки.

Гумор розглядається як механізми особистісної регуляції, яка здійснюється на біологічному, соціальному, рефлексивному та особистісному рівнях. Він може бути визначений як вища психічна функція, яка у специфічний спосіб – виявлення, подолання чи зняття суперечностей, що базуються на здатності до сприйняття та відтворення комічного, регулює різні аспекти та рівні життєдіяльності особистості.

Гумор належить до психологічних феноменів, які виконують найрізноманітніші функції у житті особистості, саме тому інтерес до досліджень гумору значно зростає, що відбилось у збільшенні кількості публікацій із зазначеної теми та у появі нових підходів до розуміння цього феномену (М. Бороденко, І. Домбровська, О. Іванова, Р. Мартін, Е. Носенко, О. Опихайло та ін.).

Розширення поглядів на витоки гумору, його роль у функціонуванні людини пов'язано з ідентифікацією на сучасному етапі розвитку психологічної науки проблеми визначення особистісного потенціалу як інтегральної характеристики рівня особистісної зрілості, розкриття змісту поняття «ідеальної особистості» (Д. О. Леонтьєв), визначення ознак

психологічного здоров'я й оптимального функціонування людини (І. Е. Носенко, О. Опихайло та ін.).

У психологічних працях представлені дослідження гумору у його зв'язках з факторами особистості (Р. Мартін, Дж. Добін), з інтелектом (Г. Герасимова, І. Гризова та ін.), з рівнем розвитку механізмів та ресурсів адаптації (Е. Носенко, О. Шмельов); у контексті вивчення емоційно сильних властивостей особистості (Е. Носенко, О. Опихайло). У роботах І. Домбровської, Е. Носенко, О. Опихайло та ін. була розвинута ідея гумору як вищої психічної функції. Підходи до розуміння гумору як механізму особистісної регуляції було розроблено М. Бороденком, І. Домбровською, Д. Леонтьєвим та ін.

Особливості сприймання дітьми гумору досліджували вчені в таких напрямках: психофізіологічні механізми гумору (О. Лук, С. Меткалф, С. Рубінштейн, Р. Фелібл та ін.), виховання почуття гумору в дошкільників та молодших школярів (О. Попова, Н. Старовойтенко та ін.). Досліджено мотиви комічного в дітей різного віку (Н. Менчинська, В. Мухіна, Д. Ніколенко), залежність сприймання комічного від ставлення до дійових осіб казок, гумористичних картинок, співвідношення рівнів сприймання дітьми комічного і рівнів їхнього розумового розвитку (О. Лук).

Однак, практично поза увагою дослідників залишився цілісний підхід щодо вивчення почуття гумору, його стан у сучасних дітей, можливості педагогічного впливу на розвиток цього почуття, механізм його формування в різні вікові періоди, зокрема в сензитивний період розвитку особистості, якими є молодший шкільний вік (Л.І. Божович, Л.С. Виготський). Теоретична та практична значущість та актуальність розвитку почуття гумору молодших школярів зумовила вибір теми дипломного дослідження «Психологічні чинники розвитку почуття гумору у молодшому шкільному віці».

Об'єкт дослідження — гумор як вища психічна функція.

Предмет дослідження — психологічні чинники розвитку почуття гумору молодших школярів в умовах освітнього процесу.

Мета дослідження — теоретично обґрунтувати, емпірично виявити та експериментально дослідити психологічні чинники розвитку почуття гумору молодших школярів.

З цієї мети впливають такі **основні завдання** дипломної роботи:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічних досліджень проблеми гумору та його онтогенезу у науковій психологічній літературі.

2. Емпірично дослідити психологічні чинники розвитку почуття гумору в учнів молодшого шкільного віку.

3. Розробити та обґрунтувати технологію розвитку почуття гумору в молодшому шкільному віці.

Для дослідження були використані комплексний метод у якості загального методу організації дослідження, методи збору інформації, обробки даних та інтерпретаційні методи: теоретичні — аналіз, синтез, узагальнення, систематизація теоретичних та експериментальних даних для уточнення сутності базових понять та визначення психологічних чинників розвитку почуття гумору у молодших школярів; емпіричні — констатувальний експеримент (методи включеного спостереження, активного навчання і моделювання, психодіагностичні методики) для емпіричного дослідження психологічних чинників і вікової специфіки розвитку почуття гумору; методи статистичної обробки даних — визначення відсоткових співвідношень, якісна інтерпретація та змістове узагальнення емпіричних даних. Вірогідність результатів забезпечили теоретична обґрунтованість основних положень дипломної роботи та використання комплексу методів, адекватних об'єкту, предмету дослідження й зумовлених його метою та завданнями.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що розроблено психолого-педагогічну технологію розвитку почуття гумору в молодшому шкільному віці; підібрано комплекс методик для дослідження розвитку почуття гумору учнів початкових класів; запропонована система прийомів та засобів для розвитку почуття гумору може використовуватися

вчителями початкових класів, практичними психологами для розвитку почуття гумору в учнів початкової школи.

Апробація результатів. Основні положення і висновки дипломного дослідження доповідалися та обговорювалися на студентській звітній науковій конференції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (24-25 квітня 2019 року, м. Кам'янець-Подільський); всеукраїнській інтернет-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (24-25 жовтня 2019 року, м. Кам'янець-Подільський) та I Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej «Nauka i edukacja w warunkach zmian cywilizacyjnych» (30 жовтня 2019, м. Лодзь, Республіка Польща).

Публікації. За темою дипломної роботи опубліковано 1 наукову працю Шинкарук Р.Р. До проблеми розвитку почуття гумору в молодшому шкільному віці // Nauka i edukacja w warunkach zmian cywilizacyjnych: Materiały I Międzynarodowej Konferencji Naukowej-Praktycznej / pod red. M.Andrzejewskiego. Łódź: Nowa nauka, 2019. s.76-78.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (70 найменувань), 4 додатків. Вона містить 4 таблиці, 9 рисунків. Загальний обсяг дипломної роботи становить 111 сторінок, основний текст викладений на 100 сторінках.

ВИСНОВКИ

Здійснивши теоретичний аналіз розроки проблеми розвитку почуття гумору у молодших школярів та системи психологічних чинників, які його визначають ми прийшли до таких висновків:

Незважаючи на численні праці, у яких наводяться результати досліджень різних аспектів гумору, цей феномен у психології досі не отримав достатньо обґрунтованого наукового тлумачення.

Найпершими роботами присвяченими проблемі гумору були праці філософів : Арістотеля, Платона, Г.Гегеля, І. Канта та ін., які не лише намагалися визначити сутність гумору, природу комічного, але й його ролі у житті суспільства та значення для розвитку особистості.

Наразі існує настільки велика кількість філософських та психологічних теорій гумору. Систематизація психологічних теорій гумору здійснена Р. Мартінім. Він виділив такі групи теорій гумору : психоаналітичні теорії, теорії переваги/припинення, теорії збудження, теорії невідповідності, теорії перемикання.

В українській психологічній науці активно розробляються ідеї гумору як вищої психічної функції та підходи до розуміння гумору як механізму особистісної регуляції.

Аналіз сучасних поглядів на гумор дозволяє визначити сутність цього феномену так: гумор є вищою психічною функцією, яка у специфічний спосіб – виявлення, подолання чи зняття суперечностей, що ґрунтуються на здатності до сприймання та відтворення комічного, регулює різні аспекти та рівні життєдіяльності особистості.

Гумор одночасно належить до психічних процесів, які беруть участь в генерації і сприйманні кумедного стимулу, і до емоційної реакції, пов'язаної з отриманням задоволення від нього. Гумор виконує безліч функцій, зокрема, і соціальних : як засіб боротьби і опір зайвому контролю, підтримання

групової солідарності тощо. Основними стилями гумору є самопідтримувальний, агресивний, аффіліативний, самозневажливий.

Гумор може використовуватися людиною абсолютно спонтанно та неусвідомлено, відбиваючи сформовану в неї систему ставлень до себе, оточуючих і світу в цілому. Гумор розглядається як форма прояву оптимального функціонування людини й ознака її психологічного здоров'я.

Різні стилі та форми гумору, як встановлено, закономірно пов'язані зі стійкими глобальними рисами особистості, а також з іншими психологічними феноменами: самооцінкою, ставленням до себе, інших людей і світу, впевненістю/невпевненістю у собі тощо.

Розглянуті особливості доводять, що почуття гумору тісно пов'язане з інтелектом і емоціями. Емоційно забарвлені факти запам'ятовуються дітьми міцніше і на більш тривалий період, ніж факти, які їм байдужі.

Почуття гумору формується у дітей досить пізно. І його, як і багато іншого (наприклад, естетичний смак або грамотність), потрібно розвивати. Гумор може слугувати активним помічником у розвитку як емоційної, так і інтелектуальної сфер. В молодшому шкільному віці почуття гумору набирає популярність серед учнів, так як вони починають захоплюватися грою логікою і словами.

Для діагностики рівня розвитку почуття гумору дітей молодшого шкільного віку та з'ясування впливу соціально-психологічних (рівня розвитку почуття гумору у дорослих, з якими спілкується молодший школяр та наповнення соціально-освітнього простору в яким взаємодії школяр гумором) та психологічних чинників (рівень розвитку інтелекту учня початкових класів) на розвиток почуття гумору нами було відібрано такі психодіагностичні методики: прогресивні матриці Равена, методика «Шкала подолання гумором» (Р. Мартін і Лефкорт, адаптація Т. В. Артемьєвої); тест «Рівень і тип почуття гумору» (І. С. Домбровської), опитувальник стилів гумору (Р. Мартін), методика «Незакінчені речення».

Було розроблено критерії прояву почуття гумору (когнітивний, поведінковий, емоційно-оцінний) та описано рівні розвитку почуття гумору за цими критеріями. Також була використана анкета для педагогів і батьків «Гумор в довгих і коротких штанцях».

Аналіз результатів емпіричного дослідження соціокультурних і індивідуальних психологічних особливостей розвитку почуття гумору у молодших школярів дозволяє стверджувати, що соціальні фактори не є провідними для розвитку почуття гумору у молодших школярів. Водночас, розвитку почуття гумору сприяє рівень освіти батьків, при цьому значення освіти батька у формуванні почуття гумору молодших школярів дещо переважає порівняно із відповідним показником матері.

Ступінь розвитку почуття гумору істотно пов'язаний з індивідуальними психологічними характеристиками респондентів. Так, досліджувані, які можуть «продукувати гумор», є більш комунікабельними, незалежними, самовпевненими. Вони більш рухливі (у психологічному сенсі) та веселі, а також схильні до ризику, життєрадісні, більш терпимі, краще працюють у колективі, більш впевнені у собі та схильні до експериментування.

Діагностика показала, що в учнів з середнім та високим рівнем невербального інтелекту здатність до генерування гумору вища.

За результатами емпіричних досліджень в групі молодших школярів домінує середній рівень розвитку почуття гумору; при цьому: 1) когнітивні характеристики прояви почуття гумору у молодших школярів перебувають на високому рівні: у дітей власне чітке уявлення про почуття гумору; 2) присутня диференціація ситуацій прояву почуття гумору тощо; поведінкові характеристики прояву почуття гумору у молодших школярів перебувають на середньому рівні: у дітей виявлена різна реакція на гумор, одні діти здатні жартувати, розуміти гумор, інші — ні; не всі діти можуть посміятися над собою; 3) емоційно-оцінні характеристики прояву почуття гумору у молодших школярів знаходяться на середньому рівні: діти по-

різному використовують гумор у повсякденному житті, а також в стресових ситуаціях.

Аналіз результатів анкетування педагогів та батьків з досліджуваної проблеми виявив, що уявлення про почуття гумору дітей і можливості його розвитку поверхневі, не підкріплені знаннями про природі гумору і його специфіку у дітей. Педагоги і батьки, як правило, не враховують психолого-педагогічні умови, важливі для доцільного, грамотного і комфортного використання гумору в спілкуванні з дітьми.

Результати констатувального експерименту, описані у розділі другому нашої дипломної роботи, довели необхідність та можливість розвитку почуття гумору у молодших школярів через розвиток інтелекту, емоційної сфери та створення емоційно (гумористично) збагаченого освітнього простору, а також необхідність певної роботи щодо дорослих (педагогів і батьків), з якими взаємодіють діти.

Зважаючи на те, що основними психологічними та соціально-психологічними чинниками розвитку почуття гумору в учнів молодшого шкільного віку є рівень почуття гумору у дорослих, з якими спілкується молодший школяр, наповнення соціально-освітнього простору, з яким взаємодіє школяр гумором, рівень розвитку інтелекту та емоційно-почуттєвої сфери учня початкових класів ми вважали за необхідне здійснювати корекційно-розвивальну роботу у трьох напрямках: розвиток інтелекту учнів початкової школи; розвиток почуття гумору в школярів; сприяння розвитку гумору батьків та педагогів, які взаємодіють з учнями.

Відповідно до виділених психологічних чинників розвитку почуття гумору нами була розроблена психолого-педагогічна технологія розвитку почуття гумору дітей молодшого шкільного віку, основною складовою є система занять з розвитку гумору (дев'ять занять, що включають в себе дискусії, розглядання картинок, малювання шаржів, читання гумористичних оповідань і їх обговорення, перегляд гумористичних відеофільмів і їх обговорення, участь в іграх, спрямованих на розвиток творчої активності

дітей, їх уяви, сприймання та ін.). також були розроблені короткі методичні рекомендації, що мають на меті залучення дорослих до процесу формування почуття гумору.

Подальші наші дослідження вбачаємо у створенні програми створення гумористично наповненого освітнього середовища в школі та розвитку почуття гумору педагогів та батьків, а також вивчення ефективності розробленої нами психолого-педагогічної технології розвитку почуття гумору в молодшому шкільному віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИ ДЖЕРЕЛ

1. Аргайл М. Психология мора. / пер. с англ. Москва, 2008. 274 с.
2. Асмолов А. Г. Психология личности : принципы общепсихологического анализа. Москва : Смысл, 2001. URL : www.fdp.hse.ru/data/082/535/135/psix-lich.doc (дата звернення 21.09.2017).
3. Ахметзянова А. И. Исследование вербального интеллекта в структуре готовности к школьному обучению слабовидящих детей. Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 23. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. С. 32-44.
4. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. Москва : Художественная литература, 1990. 543 с.
5. Бергсон А. Смех. Москва : Искусство, 1992. 127 с
6. Бороденко М. В. Два лица Януса – смеха. Ростов-на-Дону : Цветная печать, 1995. 86 с.
7. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 528 с.
8. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. Москва : Издательство Московского университета, 1984. 200 с.,
9. Вольфенштейн М. Детский юмор : психологический анализ. Москва, 1999. 104 с.
10. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: в 4-х т. Т. 3. Москва : Искусство, 1971. 624 с.

11. Герасимова Г. В. Изучение и развитие чувства юмора у младших школьников в норме и с нарушением интеллекта. Коррекционная педагогика. 2011. № 2/3 (март-июнь). С. 38-43.

12. Глинка К., Южанин И. Теория юмора. Стихи, пародии, эпиграммы Москва : Хоружевский А. И., 2008. 208 с.

13. Гризова И. А. Чувство юмора как критерий интеллекта. Докса : збірник наукових праць з філософії та філології. Одеса: ООО Студия «Негоціант», 2003. Вип. 3: Гносеологічні й антропологічні виміри сміху. С. 19-24.

14. Дземидок Б. О комическом. Москва : Прогресс, 1974. 224 с.

15. Дмитриев А. В. Социология юмора : Очерки. Москва : Институт философии РАН, 1996. 214 с.

16. Домбровская И. С. Теоретико-методологическое исследование феноменологии юмора. Теоретическая и экспериментальная психология. 2010. № 4. С. 31-43.

17. Домбровская И. С. Юмор в контексте психологической практики. Консультативная психология и психотерапия. 2015. № 1. С. 95-108.

18. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 368 с.

19. Дуткевич Т. В., Артем'єва Т.В. Розуміння гумористичного контексту дітьми молодшого шкільного віку . Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 29. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. С. 33–44.

20. Зайва О. О. Особливості використання почуття гумору як ресурсу психологічного подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук 19.00.07. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2006. 19 с.

21. Закаблук А. Г. Возрастные особенности понимания эмоциональных состояний как основа для их прогнозирования. Личность и прогнозирование: межвуз. сб. науч. трудов. Ленинград: ЛГПИ. 1985. с. 142.
22. Иванова Т. В. Остроумие и креативность. Вопросы психологии. 2002. № 1. С. 76-87.
23. Иванова Е. М., Ениколопов С. Н., Митина О. В. Нарушения чувства юмора при шизофрении и аффективных расстройствах. Вопросы психологии. 2008. № 1. С. 45-57.
24. Кант И. Сочинения: в 6 т. Т.5. Москва : Мысль, 1966. 564 с.
25. Карасев Л. В. Философия смеха. Москва : Рос. гуманит. ун-т, 1996. 224 с.
26. Карасик А. В. Лингвистические характеристики юмора. Языковая личность : проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики : сб. науч. тр. ВГПУ. Волгоград : Перемена, 1999. С. 200 – 209.
27. Козинцев А.Г. Антропология смеха: на пути к синтезу. Докса : збірник наукових праць з філософії та філології / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеська гуманітарна традиція. Одеса-2002, 2008, Вип. 13 : Сміх та серйозність : множинність видів та взаємин. Одеса, 2008. С. 58-66.
28. Козинцев А. Г. Человек и смех. Санкт-Петербург : Алетейя, 2007. 236 с.;
29. Кондрашова Н. П. Комическое как средство общения ребенка с взрослым и сверстниками. Психолог в детском саду. 2004. № 1. С. 76-87.
30. Крайг Г. Психология развития. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 992 с.
31. Куликов Л. В. Психология настроения. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 102 с.
32. Лезер Ф. Психология личности и деятельности младшего школьника. Москва : София, 2005. 362 с.

33. Леонтьев Д. А. Личность в непредсказуемом мире. Методология и история психологии. 2010. Том 5. Вып. 3. С. 120-140.

34. Леонтьев Д. А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному. Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д. А. Леонтьева. Москва : Смысл, 2011. С. 12-41.

35. Лихачев Д. С., Панченко А. Н., Поньрко Л. В. Смех в Древней Руси Ленинград : Наука, 1984. 295 с.

36. Лыкова И. А., Лыскова И. В. Развиваем чувство юмора у детей. Менеджмент. 2014. № 9. С. 12- 20.

37. Лук А. Н. О чувстве юмора и остроумии. Москва : Искусство, 1968. 268 с.

38. Лук А. Н. Юмор, остроумие, творчество. Москва : Искусство, 1977. 184 с.

39. Марков А. В. Происхождение человека и половой отбор. Историческая психология и социология истории. 2011. Вып. 2. Т. 4. С. 30-55.

40. Мартин Р. Психология юмора: пер. с англ. / под ред. Л. В. Куликова. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 480 с.

41. Мартынюк А. П. Когнитивные механизмы создания смехового эффекта в англоязычном анекдоте. Культура народов Причерноморья. 2007. № 110. Т. 2. С. 22 – 24.

42. Меткалф С., Фелибл Р. Юмор – путь к успеху Санкт-Петербург - Минск, 1997. 240 с.

43. Мусийчук М. В. О когнитивной функции приемов остроумия. Наука на рубеже веков. История Филология. Педагогика: сб. научных статей. Санкт-Петербург : Нестор, 2001. С. 85-87.

44. Носенко Е. Л., Зайва О. О. Походження, зміст та форми виявлення гумору як ресурсу психологічного подолання. Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. Педагогіка та психологія. 2004. № 7. С. 22- 31.

45. Носенко Е. Л., Опихайло О. Б. Почуття гумору як ознака добродітності особистості та емоційна сила її характеру Київ : Вид-во «Освіта України», 2016. 189 с.

46. Носенко Е. Л. Харченко О. Б. Стилі та форми прояву гумору як гіпотетичні аспекти імпліцитної діагностики психологічного здоров'я. Проблеми сучасної психології. 2010. Вип.10. С. 501-514.

47. Обухова Л. Ф. Детская психология : теория, факты, проблемы. Москва : Педагогика, 1995. 360 с.

48. Опихайло О. Б. Характер зв'язку психологічних властивостей особистості з різними формами прояву гумору. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2014. Вип. 2. URL : http://www.academia.edu/7333441/Характер_зв_язку_психологічних_властивостей_особистості_з_різними_формами_прояву_гумору. (дата звернення 27.02.2019)

49. Попова І. І. Розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 Одеса, 2006. 20 с.

50. Прокопенко В. И. Учитель, улыбнись! Вопросы психологии. 1989. № 11. С. 82-85.

51. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 564с.

52. Самохина В. А. Современная англоязычная шутка. Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. 698 с.

53. Сафронова М. П. Особенности развития чувства юмора в детском возрасте. Сборники конференций НИЦ «Социосфера». 2014. № 3. С. 53-56.

54. Старовойтенко В. А. Виховання почуття гумору у старших дошкільників та молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Черкаси, 2000. 19 с.

55. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу: Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 1. Київ : Рідна школа, 1976. С. 403–637.

56. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. Я и Оно. Труды разных лет: в 2 т. Т. 2. Тбилиси : Мерани, 1991. С. 175–407
57. Фромм Э. Догмат о Христе. Москва : Олимп : АСТ, 1998. 416 с.
58. Хазова С. А. Юмор как ресурс совладающего поведения. Сибирский педагогический журнал. 2012. № 3. С. 177- 182;
59. Харченко О. Б. Гелотофобія як аспект виявлення емоційної вразливості. Сучасні проблеми науки та освіти: матеріали 9-ї Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції 30 квітня-10 травня 2009 р., м. Алушта-Харків : Українська Асоціація «Жінки в науці та освіті», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2009. С. 143-144.
60. Харченко О. Б. Особистісні фактори різних форм прояву гумору. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Психологія». 2010. № 9/1. Вип. 16. С. 113-118..
61. Харченко О. В. Праймінг як когнітивний механізм розпізнання комічного. Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. С. 108.
62. Черновол-Ткаченко О. А. Теория бисоциации как инструмент анализа вербального мора. Современные подходы к изучению единиц языка и речи и вопросы лингводидактики: сборник научных трудов. Белгород : Белгородский государственный национальный исследовательский университет, 2012. С. 118-121.
63. Шопенгауэр А. Собрание сочинений : в 5-ти томах. Москва : Московский клуб, 1992. Том 1. Мир как воля и представление /под ред. Ю. Н. Попова. 395 с.
64. Шпортун О. М. Гумор у нормі та патології: феноменологія, діагностика, корекція : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 427 с.
65. Эльконин Д. Б. Развитие высших психических функций. Екатеринбург : Деловая книга, 2004. 346 с.
66. Gruner C. The game of humor : a comprehensive theory of why we laugh. New Brunswick, London : Translatin Publishers, 2011. 197 p.

67. Dutkevich T. V. Rozwój dialogiczności myślenia dziecka jak doskonalenia zdolności do stawiania pytań. *Pedagogika dialogu. Nauczyciele dialogu : monografia / pod redakcją D.Jankowskiej*. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2011. S. 226-233.

68. Isen A. M. Positive affect as a source of human strength. In L. G. Aspinwall, U. Staudinger (Eds.) *A psychology of human strengths : Fundamental questions and future directions for a positive psychology*. Washington, DC : American Psychological Association, 2003. P. 179–195.

69. Kane T. R., Suls J., Tedeschi J. T. Humour as a tool of social interaction. *It's a funny thing, humour / A. J. Chapman & H. C. Foot (Eds.)*. Oxford : Pergamon Press, 1977. P. 13-16.

70. Ruch W. Fearing humor? Gelotophobia: The fear of being laughed at. Introduction and overview. *Humor: International Journal of Humor Research*. 2009. Vol. 22. № 1/2. P.1–25.